

Xanəli Babyev⁶²

QƏTRAN TƏBRİZİNİN MƏDHİYYƏLƏRİNDƏ İLAHİ QÜDRƏT
VƏ PEYĞƏMBƏRLƏR HAQQINDA QİSSƏ MOTİVLƏRİNƏ MÜRACİƏT

XII əsrdə təşəkkül tapmış Azərbaycan poeziya məktəbinin qaynaqları sırasında həmin dövrə qədərki şeirin ənənələri, o sıradan Qətran Təbrizinin sənətkarlığı və bədii irsinin məziyyətlərinin öz yeri vardır.

---

⁶² Prof. dr.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında özünü göstərmiş islam amili Qətran poeziyasına da təsir etmişdir. Azərbaycan şairləri islam dininin müqəddəs yazılarından, islam peyğəmbərinin (s.ə.s.) mötəbər hədislərindən və ümumiyyətlə, islam ədəbiyyatından geniş dərəcədə bəhrələnmişlər. Qətranla eyni dövrdə yaşayıb-yaratmış və əsərlərini ərəb dilində qələmə almış Əbu Nəsr Mənsur ibn Mumkan Təbrizi özünün şairlik istedadını Allahın verdiyi lütf kimi qəbul etmiş və öz sənətinin, ona verilən biliklərin həqiqi din yolunda sərf edilməli olduğu fikrini qətiyyətlə bildirmişdir:

Tanrı qələm verib ucaldır göyə

Qələmlə düşməni qırıb-tökəni.

Qələm çox düşmənin töküüb qanını,

Töküb öz qanını, məhv olub dəni (2, 22)

İslam dininin başlıca qaynağı Qurani-kərimdən və digər qaynaqlardan bəhrələnmənin Qətran Təbrizi yaradıcılığında özünəməxsus məziyyətləri vardır. Belə ki, şairin əsərləri ən çox qəsidə, mədhiyyə şeirlərindən ibarət olduğu üçün müəllif epik mahiyyətli qaynaqlardan istifadə etmişdir. Onu da göstərmək lazımdır ki, Qətranın mədh etdiyi şəxsiyyətlər Azərbaycanın Gəncə, Təbriz və Naxçıvan əyalətlərində hökmdarlıq edən Şəddadi, Rəvvadi və Deyrani hakim və əmirləri olmuşlar. Bilindi ki, dini qaynaqlar sırasında Quran qissə motivləri və iqtibas, təlmin, həll və başqa sənətkarlıq ifadə vasitələri üçün material verən Quran ayələri başlıca yer tutur. Yaradıcılığında mədhiyyə şeir növünə daha çox yer verən Qətran üçün bu baxımdan Quran qissələrinin obrazları əsas mənbədir. Bununla belə, şairin mədhiyyələrində islam realitələrindən, islam maarifçiliyinin təlqin və təbliğ etdiyi fikirlərdən yüksək sənətkarlıqla və yerli yerində istifadə olunmuşdur. Şair bu sahədə yenilik yaradaraq Azərbaycan poeziya məktəbinin daha bir xüsusiyyətini göstərmişdir. O, qəsidə-mədhin giriş hissəsində ənənəvi təsvir yolu ilə getmir, məmduhunu islam dinində hörmətlə sayılan şəxslər və mifik varlıqlarla müqayisə edir. Aşağıdakı nümunədə bunu görmək çətin deyil:

Qumru oxuyur, bülbül ötür nəğmə dəmadəm,

O qissə deyir, bu oxuyur ayeyi-Quran.

Bu surəti-hüsniylə edən Yusifi batil,

Ey sidqi önündə itirən şənini Səlman!

Həq kimi mübarək oldun, islam kimi ölməz,

Tövhid kimi vacib olan, iman kimi şayan...

Div, cin və pəri, vəhşilər, insan və şeyatın

Fərmanında tabedi, nə əmr etsə Süleyman.

Ey qəmdən önlənərçin olan İsiyi-Mərhəm,

Həq yoldan azanlarçin olan Musayi-İmran(7,80).

Şair təbiətin özünün də islami dəyərləri təcəssüm etdirməsi fikrini irəli sürür. Qəsidənin vəsf bölümündə qumru ilə bülbülün oxumasını və nəğmə deməsini qumrunun qissə (Quran qissəsi nəzərdə tutulur) söyləməsinə, bülbülün isə Quran ayəsi oxumasına bənzədən Qətran Təbrizi Tanrının insanlar üçün bir nemət kimi yaratdığı təbiətin özünün də ən doğru din olan və son peyğəmbər həzrəti Məhəmmədlə insanlara göndərdiyi islam dininə şüursuz heyvanların da iman gətirməsini göstərmişdir.

Qətran Təbrizi ilahi qüdrətə böyük önəm verdiyi kimi mədh etdiyi hökmdara bu qüdrətdən kömək diləyir, yeri gəldikcə bədii sənətin vasitələrindən çıxış edərək şəxsiyyəti mübaligələrlə ən uca məqama qaldırmağa çalışır. Məsələn, Gəncədə şairi Əbulhəsən Əli Ləşkəri sarayına aparıb ona təqdim edən “mələk xasiyyətli” Arran sipəhdarı Əbulyəsr haqqında deyir: “Allah deyil, lakin Allah kimi misilsiz və böyükdür” (7,69), “Məlik Cəstan “Allah kimi hümmətdə təkdir, misilsizdir” (7, 108). Əmir Əbulmənsur isə Qətranın poetik təbirincə, “Yer üzünün Allahıdır” (7, 125).

Əbu Nəsr məmlanın mədhində obyekt elə bir mərtəbəyə qaldırılır ki, Allah ondan yaradılışda istifadə etmişdir:

Tanrı qələbə və fəlakəti o hökmdarlar hökmdarı Əbu Nəsrin məhəbbət və kinindən yaratmışdır (7,41).

Qətranın məmduhları elə şəxslərdir ki, Tanrı onları seçilmişlərə aid etmişdir: “Allah o yaxşı sultanın məhəbbət tumunu özü səpmişdir” (Əbulmuzəffər Fəzlun haqqında).

Əmiri-əcəll Əbu Mənsur haqqında

Allah hökmdarın əlini səxavət üçün yaratmışdır...

Göylər Allahı şahlar arasında səni seçmişdir.

Sanki şairin mədh etdiyi hakim Allahın yanında nümunəvi bir məxluqdur və o, hər iki dünyada kam

almağa layıqdır:

Kim sənə məhəbbət bəslədisə Allah onu

Bu dünyada muradına çatdırdı, o dünyada qəsr sahibi etdi

(Mir Əbumənsur haqqında)

Şair məmduhunu ucaltmaq üçün onun gizli sirrlərə belə bələd olmağından xəbər verir və mələklərdən uca məqamda təqdim edir. Vəhsudan ibn Məmla bu şərəfə layıqdır:

Allah şahı [Vəhsudanı] ona görə mələkdən artıq istəyir ki,

Mələyə gizli olan bütün sirrlər padşaha aşikardır (7,102)

Mir Əbumənsurun mədhinə yazılan qəsidənin girişində təşbihlər dini obraz və adlarla bağlanır, poetik məramın yüksək səviyyəsini nəzərə çarpdırmaq üçün dini realilərə müraciət edilir:

Açılmış hər çiçək ancaq mələyin üzünə bənzəyir,

Buludların şaqqudaması ancaq İsrail surunun səsinə bənzəyir...

Bağ Süleymanın təkyə etdiyi yer kimi olmuşdur.

Ağacların hər budağında Davudun Zəburu əzbərdən oxunur...

Çiçək ağacı Allahın nuru düşən Turdağına bənzətmişdir (7,154).

Qətran Təbrizi məmduhlarının gözəl keyfiyyətlərini göstərmək istədikdə onları peyğəmbərlərə məxsusali-cənab, gözəl, ədalətli, səxavətli, möhkəm inamlı, çətinliklər qarşısında dəyanətlə və nəhayət, qalib püygəmbərlərə tay tutur: “Şirin danışmaqda sən peyğəmbər kimsən; Qonaqlıq etməkdə sən Xəlilullahə bənzəyirsən”; “O, Məhəmmədin dini kimi hər il yüksəlişdədir” (7, 167); “Peyğəmbər kimi bütün eyblərdən pakdır” (7, 117); “Peyğəmbər də şah kimi idi, əzablara dözüb dini yaydı; Məhz bu əzablara görə hər iki dünyanı ona verdilər” (7, 131). Şairin müraciət etdiyi qissə motivləri Nuh, Xızr, İbrahim, Süleyman, Yisif, Musa, İsa, Məhəmmədin həyatı ilə bağlıdır.

Şair islam peyğəmbəri Məhəmmədə məxsus keyfiyyətləri mədh etdiyi hökmdarlara aid etməklə onların müsbət cəhətlərini mübaligə yolu ilə ifadə edir: məmduh “şirin danışmaqda peyğəmbər kimidir”,

“Məhəmmədin dini kimi hər il yüksəlişdədir” (Əbu Nəsr Məhəmməd), Mustafanın könlü kimi ürəyi səfa güzgülü olan” (Əbu Xəlil Cəfər), “Mustafa elmlə, Mustafə fərli, dini, ədaləti gücləndirən, küfrü və zülmü zəiflədən” (Mənuçehr Əbumənsur Vəhsudan) (7, 167; 34; 39). İki qəsidədə Qətranın məmduhu

Məhəmməd peyğəmbərə məxsus olan eyblərdən uzaq kimi xüsusi keyfiyyətə malik şəxs kimi təriflənir: Əbulxəlil Cəfər peyğəmbər kimi bütün eyblərdən pakdır.

Əsil-nəsəb sahibi şah Əbunəsr Məmlanın

Vücudu Mustafa vücudu kimi hər eybdən uzaqdır (7,37;36).

Qətran qəsidələrində Yusif peyğəmbərlə bağlı beytlər də maraqlıdır. Yusif peyğəmbər haqqında qissə Qurani-kərimdə dəyərli şəkildə təqdim edilmiş və ilahi qüdrətlə həyat həqiqətinin vəhdəti kamilliklə verilmişdir. Qurani-kərimdə bu əhvalatın Tanrının özü tərəfindən “ən gözəl qissə” (“əhsənul-qisasi”) adlandırılması da onun sonrakı ədəbi əsərlərdə böyük həvəslə işlənməsinə təkan vermişdir. Qurani-kərimin eyni adlı surəsində deyilir: “Ya Rəsulum, Biz bu Qurani sənə vəhy etməklə sənə üçün ən gözəl qissəni danışırıq. Hərçənd ki, sən əvvəlcə (ondan) əsla xəbərdar deyildin” (10).

Yuxarıda göstərilən misaldakı “Bu surəti hüsnilə edən Yusifi batil” misrasında Yusif obrazı mübaligə xarakteri daşıyır və şairin məmduhunun zahiri gözəllikdə məşhur peyğəmbərin hüsnünü batil etməsi poetik vasitəsi üzərində qurulmuşdur. Yusifin keçdiyi ağır və çətin yol, məşəqqətlərdən sonra taxt-tac sahibi olması şair tərəfindən mədhə məharətlə istifadə edilmiş və məmduhlara ünvanlanmışdır: Əbu Nəsr Məmla üçün – “Dostların Yusif kimi quyudan taxta çatsınlar” (7, 138), Əmir Əbulhica Mənuçehr üçün – “Dostlarına Yusif kimi Misir mülkü bağışlayar” (7, 180), Əbu Mənsur üçün – “Xeyrixahlarını Yusif kimi taxta yetirərsən” (7, 136). Əbulmuzəffər Fəzlunun ünvanına söylənilən aşağıdakı sözlər də Yusif qissəsinin məzmununa aiddir:

Yusif qardaşları başı üstə quyuya atmadılarmı?

Məgər tacir onu aparıb qul kimi Misirdə satmadımı?

Misir zindanında çoxları var idi,

Allah öz lütfünü ancaq ona bəxş etdi (7, 31).

Şair məmduhunun uzunömürlü olmasını Allahdan dilədikdə Nuh peyğəmbəri yada salır. Əbulxəlil Cəfərin döyüş məharətlərini möcüzələr kimi təqdim edir və onu Nuhdan üstün sayır: “Sənin möcüzələrinin yanında Nuhunku sonuncu oldu” (7, 67). Qətran Təbrizinin mübaligəli təsvirində təriflənən Mənuçehr Vəhsudan və Fəzlibn Qavərd düşməyə heç vaxt aman vermirlər və mütləq onu məğlub edirlər. Həyat bəxş

edən XıZR və yenidən dirilən İsa belə burada acizdirlər: “Rəqibi XıZR olsa da qarşısında məhv olar” (7, 40).

Əgər XıZR qulluqçu, İsa təbib olsa da,

Sənin [Fəzlibn Qavərd] qılıncınla yaralanan sağalan deyil (7, 58).

Göründüyü kimi, şair hər bir peyğəmbərə məxsus fərqləndirici əlamətdən istifadə etməklə bədii işarə, eyham və təşbihlər yaradır. Bu baxımdan Süleyman, Musa və İsa peyğəmbərə müraciət edilməsi də bədii ifadəni gücləndirir:

O [Əbu Nəsr Məmla] möcüzəsilə İsa ibn Məryəmin nəfəsini kəsər,

Höccəti ilə də Musa ibn İmranın əlini qurudar (7, 42).

Əbulxəlil Cəfərin elmi haqqında şairanə bəhsində müqayisə vasitəsi peyğəmbər çevrəsinin adamlarıdır:

Çərx hər elmdən sənə o qədər pay vermişdir ki,

Bərxiyanın oğlu qurbanlığın olmağa yaramaz (7, 35)

Bəxtiyar Süleyman peyğəmbərin vəziri Asəfin atasının adıdır, Asəf isə öz elmi ilə şöhrət tapmışdır.

Əbu Nəsr Məmla Qətran Təbrizinin mədhində elə bir döyüş qüdrətinə malikdir ki,

Vaxtı ilə Süleyman peyğəmbərin əmrində olan divlər və pərilər

İndi hamısı onun qorxusundan qaçıb gizlənmişlər (7, 42)

Şair qrzulayır ki, peyğəmbərlərə məxsus uzunömürlülük və zənginlik məmduhuna qismət olsun:

Süleymanın mülkü, Nuhun ömrü həmişə sənin olsun!

Çünki heç kəs Nuh və Süleymana tay ola bilməz (7, 64)

Hökmdar Əbulxəlil Cəfərin möminliyi, şairin nəzərinə, ideal bir dərəcədə olub heç bir dünya nemətinə aludəçiliklə bağlı deyil. Belə bir möminlik İbrahim və Süleyman peyğəmbərin inamı ilə müqayisə edilə bilər:

O, Xəlilullah və Süleyman kimi həm padşah, həm də mömindir,

Yanında dürrün qədri, dinarın qiyməti yoxdur (7, 43).

Qətran məmduhunu öydükdə onu igidliyini yüksək məharətə malik şəxslərin uğurundan uca tutur və yekunlaşdırıcı fikir kimi müqayisə meydanına peyğəmbər gətirilir. Məsələn,

Musa ibn İmran dünyanı fironların əlindən aldığı kimi

Sən də qılıncınla bütün dünyanı düşmənlərindən aldın (7, 74).

Musa peyğəmbərin əsası ilə bağlı mifik-dini baxışlar bir çox əsərlərdə bədii motiv kimi verilmiş və neçə-neçə bədii ifadə vasitəsində işlək nümunəyə çevrilmişdir. Qətran Təbrizinin “Əbumənsur Vəhsudanın mədhi” qəsidəsində şahın iki keyfiyyəti– igidliyi və səxavəti tərif mövzudur. Qəsidənin vəsf hissəsindən sonra məmduhun böyük xidməti göstərilir: “Dünyanın hökmdarı Əbumənsur ölkəni düşmənlərin bəd əməllərindən təmizlədi” (7, 88). Daha sonra məcaz sistemində şahın göstərilən keyfiyyətləri verilir:

Yaradan heç kəsi ona bənzər yaratmamışdır.

Nə bir aslan qılıncı qarşısında dayana bilər (7, 88).

Nə də bulud səxavətilə yan-yana dura bilər.

Əbumənsurun igidliyini təsvir edən beytlər sırasında kuliminasiyada işlədilən yeganə xüsusi isim Musa peyğəmbərin adıdır: Allah Əbumənsur üçün “Nizəni döyüşlərdə Musa əsasına çevirdi”.

Başqa bir mədhiyyədə məmduh daha üstün keyfiyyətə malik şəxs kimi öyülür. Əbulmuzəffər Fəzlunun mədhi haqqında bir qəsidədə şahın əməli Musa peyğəmbərin möcüzəsindən də yüksəkdir:

Əgər Musa daşda çeşmə tapdısa, burada nə var?

Şah istəsə, daşdan Dəclə və Ceyhun axıda bilər (7, 91).

Yaxud

Əgər Musa quru ağacdən möcüzə göstərmək üçün ilan düzəltdisə

Şah döyüş günü qamçı və yumruğu ilə əjdaha öldürər (7, 95).

Qətran Təbrizinin qəsidələrində peyğəmbərlərlə yanaşı islam tarixində xüsusi yeri olan imam Əli ibn Əbi Talibin adı da çəkilir və onun tərifəlayiq cəhətləri müqayisə üçün örnək seçilir. İmam Əlinin igidliyi və elmi müəllif üçün əsas bənzətmə vasitəsidir. Budur, şair Əbulxəlil Cəfəri mədh etdikdə İbrahim peyğəmbər, Mənuçehr, Firudin, Əqil kimi tarixi şəxsiyyətlərlə yanaşı Əli ibn Əbi Talibin keyfiyyətini yada salır: “Sən (Əbulxəlil Cəfər) Əli kimi alim, Əqil kimi ağıllısan”, “Əbuməsr Məmla məclisdə Hatəm, döyüşdə Heydər (Əli) kimidir”, “O, igidlikdə Heydər Kərrara bənzəyir” (7, 192; 158; 115).

Göründüyü kimi, Qətran Təbrizi mədh etdiyi hökmdarları, tarixi şəxsiyyətlərin bədii ifadələrlə təsviri və

təqdimində real tarixi şəxsiyyətlər, peyğəmbər qissələri, dini-mifik obrazlar və realilərdən məharətlə istifadə etmiş, bədii sənətin ifadə vasitələrini zənginləşdirmişdir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 20 cildə, c. II, Bakı 1989, səh. 39-107.

Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası, 20 cildə, II c., Bakı 1989, səh.39-107

Babayev X. Nizaminin "Xəmsə"sində Quran ayələri və qissə motivləri, Bakı 1999

Babayev X. Nurlu qələmlər, Bakı 2010

Бертельс Е.Э. Изб. Труды. Низами и Фузуди, Москва 1962, səh.27-76.

Bəlaği С. Quran qissələri, Bakı 1992.

Qətran Təbrizi. Divan, Bakı 1967

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II c., Bakı 2007, s.312-337.

Səfərli Əlyar, Yusifli Xəlil. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Bakı 2008, s.64-88

Qətran Təbrizi –1000 (Məqalələr toplusu), Bakı 2012

Мотивы божественного могущества и сказаний о пророках в панегириках Гатрана Табризи

Резюме

В касыдах-панегириках Гатрана Табризи при восхвалении правителей среди использованных художественных выразительных средств важное место занимает система сравнений. Поэт много обращался к мотивам сказаний, связанных с божественной силой и пророками. Воспользовавшись рассказами и мотивами о Ное, Сулеймане, Хызыре, Юсифе, Мусе, Исе и Мухаммеде он приписывал качества, присущие им, восхваляемым Вахсудану ибн Мамла, Абухалилю Джафару, Абумансуру Вахсудану, Абу Насру Мамла, Амиру Абулмансуру и др., с высоким поэтическим мастерством В результате художественная ценность касыд поэта еще более возросла.

Ключевые слова: касыда-панегирик, художественное мастерство, божественная сила, пророки, сказание

The divine power in the praising poems of Qatran Tabrizi and the appeal to the saying motives about the Prophet

Summary

In the praising odes of Qatran Tabrizi the metaphorical system among the literary expressions praising the rulers of the time take the important place. The poet had been appealed to the saying motives concerning with divine power and Prophets. In the article using the saying motives about the Prophets such as Noah, Suleiman, Khizr, Yusif, Musa, Isa, and Muhammad, the author compared their high qualities with poetical art with their protectors such as Vahsudan ibn Memla, Abukhalil Jafar, Abumansur Vahsudan, Abu Nasr Memla, Amir Abulmansur and others. In the result the literary richness of the poet's odes had been more increased.

Key words: praising odes, literary art, divine power, Prophets, saying

Rəyçi: prof.L.Əhmədova